

Utrikesdepartementet

Mänskliga rättigheter i Marocko 2007

ALLMÄNT

1. Sammanfattning av läget för de mänskliga rättigheterna

EU brukar ofta framhålla Marocko som ett föregångsland i Mellanöstern- och Nordafrikaregionen vad gäller respekten för de mänskliga rättigheterna. Sedan Hassan II:s sista år vid makten och sedan Mohamed VI:s tillträde 1999 har tydliga ansträngningar gjorts för att förbättra situationen och för att förstärka den demokratiska processen. Kungen har vid flera tillfällen under året klargjort att den utstakade vägen mot en demokratisering av det marockanska samhället ligger fast och att vidtagna åtgärder är oåterkalleliga. En nationell plan för mänskliga rättigheter är under utarbetande av rådet för mänskliga rättigheter, CCDH (*Conseil Consultatif des Droits de l'Homme*).

Under 2007 har fria och rättvisa parlamentsval ägt rum i Marocko, under översyn av nationella och – för första gången – internationella valövervakare. Det låga valdeltagandet om 37 procent speglar dock en folklig misstro mot det partipolitiska systemets effektivitet. Kungen utnämnde ledaren för Istiqlal - det parti som fått flest antal ledamöter i parlamentet – till premiärminister. Bristen på transparens vid utseendet av regeringen har påpekats från flera håll. En grundlig debatt om dödsstraffet har också inletts under 2007. Under året har FN-konventionen mot korruption som undertecknades 2003 ratificerats.

Till de senaste årens viktigaste framgångar för mänskliga rättigheter i Marocko hör det arbete som Instansen för rättvisa och försoning, IER (*Instance Équité et Réconciliation*) utfört i syfte att kasta ljus över de övergrepp mot de mänskliga rättigheterna (MR) som ägde rum under kung Hassan II:s tid vid makten på 1960-, 70- och 80-talen. Arbetet är ett betydelsefullt steg mot ett mer demokratiskt Marocko, som är det första land i arabvärlden som tagit initiativet till och genomfört en sådan process. Bland annat från EU-håll poängteras vikten

av att samtliga rekommendationer i IER:s rapport förverkligas. Införandet av lagen mot tortyr är ett annat viktigt framsteg, genom vilken klara brottsrubriceringar i enlighet med FN:s konventioner har införts. Lagen har redan tillämpats vid några tillfällen. En lag mot penningtvätt är under utarbetande. Myndigheterna har också visat på ökad öppenhet, bland annat rörande gripna terroristmisstänkta.

Men bilden är komplex och vunna framgångar är fortfarande partiella och bräckliga. Marocko respekterar ännu inte fullt ut de internationella åtaganden som gjorts beträffande mänskliga rättigheter. Korruptionen är djupgående. Det finns brister i rättsväsendet, bland annat vad gäller dess oberoende från politiskt inflytande. De marockanska medborgarna kan inte själva välja sin högsta politiska ledning. Yttrandefriheten har vidgats avsevärt under senare år, ett tecken på detta är den friare debatten om demokrati och mänskliga rättigheter. Samtidigt har ingripanden mot flera tidningar gjorts under 2007. En journalist och flera uppgiftslämnare har dömts till fängelse, vilket ger anledning till oro. Straffrihet förekommer liksom brutalitet från företrädare för ordningsmakten. Kampen mot terrorismen riskerar att ha en negativ inverkan på respekten för de mänskliga rättigheterna i samhället.

Det nationella utvecklingsinitiativet (*INDH*) (se nedan), som lanserades av kungen år 2005, har som syfte att förbättra levnadsvillkoren, skolutbildningen och hälsovården för de fattigaste. Initiativet har dock hittills uppvisat ytterst blygsamma resultat. Marocko har, trots nämnda ansträngningar, under förra året sjunkit på FN-organet UNDP:s välfärdsindex till en 126:e plats. På grund av brister i utbildningsväsendet ligger analfabetismen på höga 43 procent – för kvinnor på landsbygden är siffran den dubbla.

Lagstiftningen för att förbättra kvinnans ställning i samhället har av både det inhemska civila samhället och av utländska observatörer framhållits som ett föredöme för regionen, men den nya lagstiftningen tillämpas ännu inte fullt ut. Homosexuella har under året utan vittnen eller bevis dömts för ”perverse handlingar”.

2. Ratifikationsläget beträffande de mest centrala konventionerna om mänskliga rättigheter samt rapportering till FN:s konventionskommittéer

Marocko har anslutit sig till de flesta av FN:s centrala konventioner om mänskliga rättigheter. Sedan 1990 presenteras periodiska rapporter till de olika kommittéerna om hur konventionerna efterlevs.

- Konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. Marocko beslutade 2005 att ratificera det första fakultativa protokollet om

enskild klagorätt, men har ännu inte gjort det. Det andra fakultativa protokollet som syftar till att avskaffa dödsstraffet är inte undertecknat eller ratificerat. Marocko har rapporterat till kommittén fem gånger, den senaste gången 2003.

- Konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter. Marocko har rapporterat tre gånger, den senaste 2004, med genomgång 2006.
- Konventionen om avskaffandet av alla former av rasdiskriminering. Marocko har erkänt enskild klagorätt enligt art 14. Marocko har rapporterat regelbundet, den senaste gången med genomgång 2000.
- Konventionen om avskaffandet av diskriminering mot kvinnor. Marocko har gjort reservationer (deklarationer art 2,15; reservationer art 9, 16, 29) med hänvisning till nationell lagstiftning som bland annat missgynnar kvinnor i fråga om arv. Marocko har inte anslutit sig till det fakultativa protokollet om enskild klagorätt. Marocko har lämnat fyra rapporter, de senaste 2006.
- Konventionen mot tortyr och annan grym behandling. Marocko har 2006 tagit tillbaka sitt förbehåll för art. 20 och har erkänt enskild klagorätt enligt art. 22. Landet har inte undertecknat eller ratificerat det fakultativa protokollet om enskild klagorätt. Marocko har rapporterat tre gånger, senaste gången med genomgång 2003. En fjärde rapport utarbetas för inlämnande 2007.
- Konventionen om barnets rättigheter. Marocko har lyft en reservation för art. 14 (religionsfrihet) genom en deklaration. Marocko har rapporterat två gånger, den senaste 2000, med genomgång 2003. Kommande två rapporter ska lämnas samtidigt 2009. Marocko har anslutit sig till de två fakultativa protokollen om barn i väpnade konflikter och handel med barn. Rapport om handel med barn har lämnats 2004, med genomgång 2006. Den första rapporten om barn i väpnad konflikt utarbetas för närvarande.
- Flyktingkonventionen samt det tillhörande protokollet från 1967.
- Konventionen om gästarbetare och deras familjer. Den första rapporten är under utarbetande.
- Romstadgan för internationella brottsdomstolen, har undertecknats, men ännu inte ratificerats. En offentlig debatt om ratificering pågår.

Marocko samarbetar med FN:s specialrapportörer. En särskild interministeriell arbetsgrupp är tillsatt för att se över vilka reservationer som skulle kunna lyftas, samt eventuella kommande ratificeringar. Detta arbete kommer att slutföras under 2008.

MEDBORGERLIGA OCH POLITISKA RÄTTIGHETER

3. Respekt för rätten till liv, kroppslig integritet och förbud mot tortyr

Det finns inga uppgifter om av statsmakterna sanktionerade eller genomförda politiska mord, extrajudiciella avrättningar eller politiskt motiverade försvinnanden. De fall som ibland nämns avser nästan uteslutande händelser som inträffade under de repressiva ”blyåren”, under 1960-1980-talen. Däremot finns alltiämt trovärdiga uppgifter om fysiska övergrepp och tortyr, som de senaste åren i några fall har lett till dödsfall. Marockansk lag förbjuder tortyr och föreskriver straff på upp till livstids fängelse för statsanställda som gör sig skyldiga till detta. Obduktion är obligatorisk för varje dödsfall som skett i fängelse för att undanröja misstankar om tortyr. Marockanska myndigheter har under året i större utsträckning än tidigare följt upp och utrett anklagelser om fysiska övergrepp och tortyr i enlighet med lagen om förbud mot tortyr. Sjutton sådana utredningar har gjorts under 2007. I det fåtal fall dödsfall har skett till följd av fysiska övergrepp eller tortyr har de ansvariga skiljts från sina tjänster och dömts till fängelse. Detta tycks ha lett till en viss minskning av fysiska övergrepp från ordningsmaktens sida.

Det finns uppgifter om att delar av ordningsmakten fortfarande använder sig av häkten från de repressiva ”blyåren” där fysiska övergrepp och tortyr uppges förekomma och där tidsgränser för anhållanden och information till de gripnas familjer inte respekteras fullt ut. Uppgifterna gäller framför allt personer, som misstänks för terroristbrott. Utbildningsinsatser görs på området för de mänskliga rättigheterna (MR) för att höja kunskapsnivån inom ordningsmakten.

Förhållandena i fängelserna är på många ställen svåra till följd av överbeläggning, otillräckliga anslag, omoderna byggnader och otillräckligt utbildade vaktare. Fysisk bestraffning från fångvårdare är inte ovanligt. Det finns uppgifter om att de dödsdömda fångarna behandlas sämst. Statliga och enskilda organisationer följer och rapporterar om förhållandena, vilka också uppmärksammas i media. Humanitära organisationer tillåts i regel besöka fängelserna. Situationen uppges dock ha förbättrats något de senaste åren till följd av de åtgärder myndigheterna har vidtagit, bl.a. med bistånd från EU-länder. Ansträngningar görs för att utbilda personalen, för att ge fångarna bättre mat och medicinsk vård, för att förbättra och utöka lokalerna, samt för att underlätta återanpassningen i samhället efter avslutat straff.

Den marockanska staten förnekar att någon hålls fängslad enbart för sina politiska åsikter. Flera MR-organisationer hävdar motsatsen, men uppskattningarna av antalet samvetsfångar varierar. Den största gruppen är de islamister (salafister) som gripits i enlighet med terroristlagen. Vidare nämns saharier som fängslats för att ha propagerat för ett självständigt Västsahara.

4. Dödsstraff

Dödsstraff kan utdömas enligt såväl militär som civil lagstiftning. I krigstid är förräderi och spioneri i vid mening straffbelagt med döden. Under den vanliga brottsbalken finns enligt uppgift över 800 brottsrubriceringar, som kan leda till dödsstraff. Det gäller främst tre kategorier gärningar brott mot rikets säkerhet (inklusive attentat eller komplott mot kungafamiljen), överlagt mord eller dråp till följd av tortyr eller brutalt våld, samt mordbrand och omfattande sabotage. Dödsstraff kan endast dömas ut av appellationsdomstol, den näst högsta nivån, dit fall rörande grövre brott förs direkt, och det kan endast komma ifråga för personer över 18 år.

Sedan 1984 har endast en avrättning genomförts efter dom av civil domstol, nämligen år 1993, då en poliskommissarie dömd för ett stort antal grova sexuella övergrepp avrättades. Ett moratorium för dödsstraff infördes 1995, men dödsdomar utfärdas fortfarande. Flera dödsdömda har efter ansökan om nåd hos kungen fått sina domar omvandlade till livstids fängelse. För närvarande beräknas cirka 150 dödsdömda personer sitta fängslade. Av dessa anges majoriteten vara mellan 30 och 40 år; färre än tio är kvinnor.

Under året har en tydlig allmän debatt inletts om dödsstraffets avskaffande. En av justitieministeriet tillsatt utredning har till uppgift att se över strafflagstiftningen inklusive dödsstraffet. Marocko avstod att rösta i omröstningen om resolutionen mot dödsstraff i FN:s generalförsamling hösten 2007.

5. Rätten till frihet och personlig säkerhet

Inga fall av påtvingade försvinnanden har rapporterats. Frihetsberövanden förekommer där personer hålls i förvar eller i fängelse utan domstolsbeslut och utan att familj eller advokat underrättas och ibland utan att de formellt anklagas för något brott. Normalt sker dock detta inte längre än några dagar utöver de lagstadgade maximitiderna för gripanden (i princip 3 eller 6 dagar beroende på brottets art). Terroristlagen, som tillkom efter terrorattentaten i Casablanca 2003, ger ordningsmakten befogenhet att hålla personer upp till 12 dagar utan att de har rätt att kontakta familj eller advokat. Flera misstänkta terroristnätverk har upptäckts de senaste åren. Även personer från den inflytelserika islamistiska organisationen *Al Adl Wah Isane*, liksom personer som förespråkar självständighet för Västsahara, har drabbats av oklara gripanden och husrannsakingar.

Marockaner har allmänt sett inte några problem att få pass.

Självständighetsaktivister från Västsahara har dock tidvis haft problem att få pass. Några särskilda reserestriktioner inom landet finns i princip inte.

6. Rättssäkerhet och rättsstatsprincipen

Det marockanska domstolsväsendet är formellt oberoende men utsätts i realiteten för påtryckningar från politisk nivå och från starka intressegrupper. Kung Muhammed VI har vid ett flertal tillfällen inskräpvt vikten av en etiskt högtstående domarkår. Trots kritik anses rättssäkerheten i Marocko ha förbättrats under senare år. En reformprocess pågår inom rättsväsendet för att stärka skyddet för den enskilde. Brottslagstiftningen håller på att ses över, liksom processlagstiftningen. Domare och andra företrädare för rättsväsendet utbildas i frågor om mänskliga rättigheter. Domare som har kopplats till olika korruptionsaffärer har skilts från sina uppdrag. Massmedia har också i allt högre grad börjat avslöja olika affärer där enorma summor svindlats. Flera institutioner har inrättats för att övervaka att domstolarna följer lagar och förordningar. Oberoende källor pekar dock på att det marockanska domstolsväsendet brottas med trovärdighetsproblem. Många företag misstror domstolarna och allmänheten utgår ofta från att domarna är korrumpade.

Åtalade tilldelas alltid juridiskt ombud om de inte har eget ombud. Fall som rör brott som kan ge upp till fem års fängelse förs i regel direkt till appellationsdomstol (det gäller också ärenden under den nya terroristlagen som alla hänskjuts direkt till appellationsdomstolen i Rabat/Salé). Högsta domstolen har ingen befogenhet att ifrågasätta eller ändra domar i lägre instanser utan kan endast underkänna tidigare processer på formella grunder och beordra att en rättegång görs om. Processlagen utgår från att varje misstänkt är oskyldig tills motsatsen bevisats. Erkännanden som tvingats fram med våld ska inte tas i beaktande av domstolen. Straffmyndighetsåldern inträder redan vid tolv års ålder. Ungdomar mellan 12 och 16 år kan dömas till ungdomsfängelse medan de som fyllt 16 sätts i vanliga fängelser. Behandling av unga brottslingar, liksom av unga brottsoffer, ses över i samband med revideringen av processlagstiftningen. Ordningsmakten är uppdelad i flera olika grenar, inklusive gendarmeriet och olika säkerhetspolisstyrkor (i denna rapport används genomgående benämningen ordningsmakten). Rivalitet förekommer mellan de olika grenarna, som också följer olika regelverk.

Flera bedömare påpekar att det finns en skillnad mellan lagens bokstav och dess tillämpning. Vissa lagar har beslutats av parlamentet, men tillämpas inte i avsaknad av en tillämpningsförordning. Andra lagar tillämpas inte trots att relevanta tillämpningsförordningar finns. Detta verkar dock åt olika håll – ibland tillämpas inte förlegade lagar, ibland tillämpas inte sådana som innebär modernisering.

Korruptionen är djupgående i det marockanska samhället. Marockos position på Transparency Internationals korruptionslista förbättrades under 2007 till plats 72

(från 79 år 2006), vilket dock bör jämföras med en 45:e plats för tio år sedan. Under året smygfilmades företrädare för ordningsmakten i en mindre stad när de tog emot mutor varefter filmerna lades ut på Internet-sajten YouTube. Filmerna har setts av hundratusentals personer.

Enskilda klagomål som rör brott mot de mänskliga rättigheterna kan anmälas – vilket också görs utan problem – till det statliga Rådet för mänskliga rättigheter, CCDH, som också lägger fram regelbundna rapporter om läget rörande de mänskliga rättigheterna. CCDH har också fått uppdraget att i samarbete med ministerier och olika enskilda organisationer sprida kunskap i samhället om mänskliga rättigheter i syfte att förändra de grundläggande värderingarna om dessa. En ombudsmannafunktion (*Divan Al Madhalim*), som har uppgift att bland annat vara skiljeman mellan enskilda och myndigheter, finns sedan några år. Alla administrativa beslut, som går en enskild person emot måste motiveras.

7. Straffrihet

Under 60-, 70- och 80-talen (blyåren) förekom omfattande övergrepp på de mänskliga rättigheterna i Marocko. I början och mitten av 90-talet släpptes de flesta politiskt fängslade personerna och det gjordes ansträngningar för att i viss utsträckning ge skadestånd till drabbade. Kung Mohammed VI tillsatte år 2004 Instansen för rättvisa och försoning, IER (*Instance d'Équité et de Réconciliation*) för att utreda de övergrepp, som hade skett under Hassan II:s styre och utarbeta rekommendationer för att sådana övergrepp inte skulle kunna förekomma igen. Marocko är det enda landet i Mellanöstern- och Nordafrikaregionen, som har genomfört ett sådant arbete. Kungen beslutade när arbetet var färdigt att offentliggöra slutrapporten, vilket inte var någon självklarhet, samt att ge i uppdrag åt CCDH att följa upp de förslag och rekommendationer IER lämnat. Rapporten innehöll sakliga och ingående beskrivningar av de övergrepp, som skett. 742 försvunna, inte offentligt namngivna, personers öden klargjordes, medan 66 fall förblev oklara. Cirka 12 000 personer befanns berättigade till individuella skadestånd. IER rekommenderade också att kollektiva ersättningar skulle ges till geografiska områden, som på olika sätt indirekt drabbats av repressionen. EU bidrar till arbetet med dessa kollektiva ersättningar. Vidare fanns rekommendationer om medicinsk rehabilitering, öppnande av arkiv, samt om förändring av konstitutionen och vissa lagar för att förhindra upprepning av övergreppen i framtiden. Det bör särskilt noteras att rapporten i sin helhet var skriven med ett genusperspektiv, det vill säga den speglar hur både kvinnor och män drabbades av repressionen. Individuella och kollektiva ersättningar håller nu på att betalas ut. Bland annat från EU-håll poängteras vikten av att samtliga rekommendationer i IER:s rapport förverkligas.

Trots ansträngningar att komma till rätta med problemet kvarstår straffrihet som fenomen i det marockanska samhället. Särskilt tycks det gälla högt uppsatta personer och företrädare för ordningsmakten.

Enligt konstitutionen har kungen rätt att besluta om såväl benådande som fullständig straffrihet vilket oftast görs i samband med religiösa och nationella högtider.

8. Yttrande-, tryck-, mötes-, förenings- och religionsfrihet m.m.

Marockos grundlag skyddar individens rätt att fritt hysa och uttrycka åsikter, dock med vissa begränsningar. Dessa begränsningar – ”röda linjer” – gäller främst i fråga om kungens person, vissa islamska grundprinciper och det nationella territoriets okränkbarhet (med vilket främst avses Marockos överhöghet över Västra Sahara). Trots detta förs en relativt fri och öppen debatt i marockanska media kring politiska och sociala frågor, som även tangerar de ovan nämnda begränsningarna. Situationen rörande de mänskliga rättigheterna diskuteras mycket fritt, kritiska artiklar och rapporter från såväl nationella som internationella människorättsorganisationer publiceras utan problem. Frispråkigheten är störst i den franskspråkiga pressen, som i fallande skala följs av arabiskspråkig press, tv och radio. Ett förslag till ny presslag diskuteras för närvarande. De ”röda linjerna” finns dock kvar i förslaget och fängelsestraff för journalister tycks inte heller kunna exkluderas.

Bilden är med andra ord motsägelsefull och gång efter annan visas att yttrandefriheten har sina gränser. Marocko intar en blygsam 106:e plats på Reportrar utan gränser lista över pressfriheten i världen, vilket är en försämring från 2006 (då man intog en 97:e plats), men ändå är bättre än Algeriets 123:e och Tunisiens 145:e platser. Myndigheterna (via inrikesministeriet) har rätt att dra in eller neka utgivningstillstånd för publikationer som anses gå över dessa gränser, något som dock inte har skett under senare år. Däremot har enstaka nummer av tidningar censurerats och beslagtogs under året. Den arabiskspråkiga tidningen Nichane drabbades av ett publiceringsförbud under två månader från december 2006 efter att ha publicerat välkända skämt om islam.

Enligt presslagen kan journalister straffas personligen med böter och fängelse på mellan tre och fem år. Journalister och media kan också straffas med stöd av terroristlagen. Domstolar har under året dömt ut skadestånd för förtal som varit så höga att tidningarnas fortsatta existens hotats, något som Reportrar utan gränser har pekat på som det största hotet mot yttrandefriheten i Marocko. En av de vassaste pennorna i Marocko, Aboubakr Jamaï, tvingades under året lämna sin post som chefredaktör för den franskspråkiga tidningen Le Journal Hebdomadaire av denna anledning. En journalist, som i en

arabiskspråkig artikel om terrorism hänvisat till en hemlig militär rapport, liksom de militärer som lämnade ut uppgifterna, har dömts till fängelse för detta. Enligt vissa uppgifter innehöll det publicerade bara uppgifter, som lätt finns att hitta på Internet. En annan chefredaktör har åtalats för att ha tilltalat kungen på ett familjärt, men inte i sig förolämpande, sätt i en ledare som publicerades parallellt i en arabiskspråkig och en franskspråkig tidning. Den arabiskspråkiga tidningen som redan hade börjat säljas drogs in av myndigheterna, medan den franskspråkiga upplagan beslagtogs innan den kom ut i handeln. Rättegången har dock skjutits upp två gånger och har ännu inte ägt rum. Också intervjuade personer kan åtalas för vad de har sagt i intervjuer. Ett uppmärksammat fall där en ledande person från den islamistiska organisationen *Al Adl Wal Ihsane* i en tidningsintervju 2005 uttalat sig för en republik har lett till åtal. Rättegången har dock skjutits upp flera gånger, senast till våren 2008.

Yttrandefriheten inskränks också i andra sammanhang, inte minst i samband med demonstrationer. Sex aktivister från människorättsorganisationen AMDH har under året dömts till flera års fängelse för att ha ”skadat för riket heliga värden”, genom att de skanderade mot kungen i samband med en 1 maj-demonstration, där det höga prisläget i landet var det centrala ämnet. Vid samma tillfälle användes stort våld från ordningsmaktens sida, vilket också drabbade sahariska studenter, som demonstrerade för ett fritt Västsahara. Ytterligare en person (72 år) har dömts till fängelse i samband med en stöddemonstration till förmån för ovannämnda personer från AMDH. Flera personer i AMDH:s styrelse (medelålders och äldre personer) slogs brutalt till marken i samband med en annan demonstration mot dyrtiderna.

Böcker som är alltför kritiska mot kungahuset eller tar upp andra politiskt känsliga ämnen kan förbjudas från att spridas i landet. Försiktiga bokhandlare undviker enligt uppgift att saluföra även godkända, men kritiska, skrifter. De flesta censurerade böckerna, som är utgivna i Frankrike, har lästs av många i Marocko, om inte i sin helhet, så åtminstone via de referat som de mer friskspråkiga tidningarna har tryckt.

Etermedia har länge varit statlig. Efter en lagändring 2006 har flera privata radiokanaler och en TV-kanal börjat sända program. De nya kanalerna domineras främst av musik och sport. En radiokanal – Hit Radio, som främst vänder sig till ungdomar – har dömts att betala skadestånd för att ha varit alltför friskspråkig i diskussioner om känsliga ämnen som abort, otrohet och alkoholkonsumtion. Utländska TV- och radiosändningar kan tas emot, främst via de även i slumområden vanligen förekommande parabolantennerna, som ger tillgång till ett mycket brett utbud av arabiska och västerländska kanaler.

Tillgången till internet ökar kraftigt i hemmen hos de bättre bemedlade och antalet internetkaféer kan räknas i tusentals. Marockanerna är flitiga bloggare inte minst i politiska frågor. Vissa sajter har ibland blockerats av myndigheterna och operatörerna, men inte under någon längre tid.

För att bilda föreningar krävs tillstånd, något som för det mesta ges. Vissa islamistiska grupperingar, liksom vissa självständighetsaktivister i Västsahara, har haft problem (se rapporten om Västsahara). Demonstrationstillstånd ges oftast, men inte alltid. Demonstrationer är mycket vanligt förekommande och leder ofta till våldsamerheter mellan ordningsmakten och demonstranterna.

Islam är Marockos officiella religion, men konstitutionen förespråkar religionsfrihet. Kungen påpekar i sin roll som de troendes hänförelse ofta vikten av respekt för andra religioner (kristendom och judendom). Inga hinder finns heller att utöva dessa eller andra religioner. Att missionera för att muslimer skall konvertera är straffbart, men tycks ändå tolereras i viss utsträckning. Utländska missionärer riskerar dock att utvisas om de bedriver en alltför offensiv verksamhet. Kontrollen över vad som predikas i moskéerna har stärkts efter attentaten i Casablanca 2003 och även om flertalet nya moskéer byggs med privata medel krävs myndigheternas tillstånd i förväg. Myndigheterna har i ökad grad slagit ned mot lokala bönesalar där självutnämnda predikanter förespråkade våld och martyrskap. Fristående moskéer har förts in under statens kontroll. Marockaner kan inte heller avsäga sig sin muslimska tro för en annan.

9. De politiska rättigheterna och de politiska institutionerna

Marocko är en exekutiv monarki där regenten både beslutar och regerar. Enligt konstitutionen utser kungen premiärminister och flera viktiga ministrar som utrikes- och inrikesministrarna. Övriga regeringsmedlemmar måste godkännas av kungen och kan också avsättas av honom. Kungen leder regeringssammanträden, som äger rum med ojämna mellanrum. Han kan också upplösa parlamentet och styra via dekret. Kungen tillsätter högre tjänstemän, till exempel cheferna inom försvars- och ordningsmakterna. Som ättling i direkt nedstigande led från profeten Mohammed är kungen också Marockos religiöse och andlige ledare med titeln "de troendes befälhavare" (*Amir al Mouminine*), en viktig funktion för den i allmänhet djupt troende befolkningen. I den konstitutionellt befästa rollen leder han de lärdes ("Ulema") högsta råd, tillsätter ministern för muslimska frågor som övervakar moskéerna (samtliga statliga) och imamerna. Han är också den enda person som kan avge *fatwas*. Detta sätt att förena rollerna som världslig och religiös ledare är unikt i arabvärlden. Kungen är också den enda föreningspunkten mellan stat och

religion i Marocko, till exempel är lagstiftningen inte inspirerad av sharia. Kungen har också, personligen och genom närstående, ett mycket stort inflytande i det privata näringslivet, inte minst i företag som tillhandahåller baslivsmedel och basnyttigheter som telefon, vatten och el.

Marocko har ett parlament med två kamrar. Representanthuset (*Chambre des Représentants*) väljs i allmänna val vart femte år. Rådskammaren (*Chambre des Conseillers*) tillsätts indirekt genom val i kommunala församlingar, handelskammare och löntagarorganisationer. Parlamentets politiska inflytande är begränsat. Efter valen hösten 2007 har en mer aktiv opposition bildats, dels genom det islamistiska oppositionspartiet PJD (*Parti de la Justice et du Développement*), dels genom en partipolitiskt oberoende grupp kring den tidigare biträdande inrikesministern Fouad Al Himma. Det finns över 20 partier i representanthuset. Politiska partier måste registreras hos inrikesministeriet för att få ställa upp i val. Regeringen under premiärminister Abbas El Fassi samlar flera partier i en koalition.

Kvinnor och män röstar på lika villkor. Kvinnor deltar fritt i det politiska livet men förekommer likväl mycket sparsamt på partiernas listor. Av totalt 325 ledamöter i första kammaren är 34 kvinnor, varav alla utom två dock är invalda på en särskild nationell kvinnolista. Trots särskilda ansträngningar för att få in fler kvinnor i parlamentet vid 2007 års val minskade antalet kvinnor med en ledamot. Den första kvinnliga ministern utnämndes 1998 och idag finns sju kvinnor i regeringen. I lokalpolitiken är endast 0,5 procent av de valda kvinnor. Marockaner boende i utlandet kan endast rösta på plats i Marocko. Vid 2007 års val, som av EU, samt av nationella och internationella valobservatörer bedömdes vara fria och rättvisa, deltog endast 37 procent av dem som var inskrivna i röstlängderna.

Inför valen till parlamentets rådskammare 2006 utförde inrikesministeriet omfattande telefonavlyssning av kandidaterna. Det var inte helt i enlighet med lagens bokstav, men fick till resultat att ett stort antal personer åtalades för röstköp. Ett särskilt pressmeddelande från inrikesministeriet, vilket var unikt, meddelade att ett femtontal valda inte fick inta sina platser (vilket hade givit dem rättslig immunitet) mot bakgrund av det inträffade. Människorättsorganisationer har pekat på detta som ett viktigt framsteg för respekten för de mänskliga rättigheterna i Marocko.

Ett omfattande arbete för att decentralisera politiska beslut till kommuner och regioner pågår, bland annat med stöd från EU.

EKONOMISKA, SOCIALA OCH KULTURELLA RÄTTIGHETER

10. Rätten till arbete och relaterade frågor

Marockos officiella arbetslöshet beräknas uppgå till cirka 10 procent, men den är sannolikt högre. En högre tillväxt under 2006 skapade fler arbetstillfällen, men situationen är fortfarande bekymmersam. Många får sin utkomst från egna jordbruk eller från den inofficiella ekonomin (där också smuggling och narkotikaodling ingår) och ingår därför inte i statistiken. Det finns också en stor arbetslöshet på landsbygden. Arbetslösheten bland akademiker fortsätter att utgöra ett problem. Kvinnors arbetslöshet är högre än männens. Åtgärder för att skapa fler arbetstillfällen står högt upp på regeringens dagordning. Minimilönerna är mycket låga i förhållande till kostnadsläget och särskilt kvinnors löner uppgår sällan till miniminivå. Tvångsarbete förekommer inte men situationen är svår för unga flickor som arbetar som hembiträden såväl i fråga om minimiålder, skolgång, lön som arbetstider (se nedan under barnens rättigheter).

Rätten till facklig anslutning är inskriven i konstitutionen. Uppemot en halv miljon marockaner, av en arbetsstyrka på cirka 10 miljoner, är medlemmar i något av landets 17 fackförbund. Strejkrätten är långtgående och har traditionellt utnyttjats flitigt men det finns en ökad vilja till samförstånd på arbetsmarknaden. Anställningsskyddet är starkt, till exempel krävs godkännande i förväg från myndigheterna för att få hävda arbetsbrist som grund för uppsägning. Avskedade har i många fall framgångsrikt i domstol kunnat driva frågan om skadestånd från arbetsgivaren. Många arbetsgivare går dock runt arbetslagstiftningen bland annat genom att systematiskt låta anställda sluta efter provanställningstiden.

Marocko har anslutit sig till alla den Internationella Arbetsorganisationens (ILO) centrala konventioner, utom konvention nummer 87 om föreningsrätt och förhandlingsrätt. Efterlevnaden brister dock i fråga om förbudet mot barnarbete (se vidare under 15) och icke-diskriminering.

11. Rätten till bästa uppnåeliga hälsa

Den offentliga sjukvården är bristfällig, men åtgärder vidtas för att förbättra den inom ramen för kungens initiativ på det sociala området, INDH (nationella utvecklingsinitiativet), som får stöd bl.a. från EU. De flesta läkemedel är subventionerade. En allmän sjukförsäkring håller på att införas, liksom särskilda stöd inom hälsovården till de mest behövande, men det kommer att ta tid innan reformerna genomförs fullt ut. De allmänna sjukhusen täcker inte behoven i dagens läge. Privata kliniker av hög standard finns, men

de är ofta för dyra för genomsnittsmarockanen. Ett normalt läkarbesök kostar cirka 100 marockanska dirham, vilket skall ställas i relation till minimilönen på cirka 2 000 marockanska dirham i månaden.

Tillgång till sjuk- och hälsovård är sämst på landsbygden, särskilt inom barn- och mödravården. Fyra av tio förlossningar sker utan utbildad sjukvårdspersonal. Antalet läkare beräknas till ungefär 16 000 i en befolkning om 31,5 miljoner. Marockos vaccinationsprogram är kopplat till registrering av nyfödda och har lyckats relativt väl. Noterbart är att färre flickor än pojkar registreras. Spädbarnsdödligheten beräknas till 42,5 per tusen födda.

Enligt officiella uppgifter beräknas drygt 2.500 personer leva med aids eller ha avlidit av sjukdomen och uppemot 20.000 bära på hiv-smitta. Mörkertalet är sannolikt stort. Informationen om sexuellt överförbara sjukdomar är omfattande och öppen.

12. Rätten till utbildning

Marockos utbildningssystem var länge åsidosatt. Analfabetismen, som är särskilt utbredd bland kvinnor på landsbygden (upp till 87 procent), har minskat under senare år bland de yngre, men ligger fortfarande på höga 43 procent för personer över 10 år. Utbildningssektorns del av den totala statsbudgeten uppgår till cirka 6 procent. Skolplikten omfattar sju år, men många hamnar utanför. De statliga skolorna är avgiftsfria, men skolböcker och uniform (rock) måste köpas. Klasserna är ofta mycket stora, 50 elever i samma klass är inte ovanligt. Tillgång till skolor i städerna är god och där fullföljer flertalet barn sin skolplikt. På landsbygden är situationen betydligt sämre. De som har råd väljer oftast att låta sina barn gå i privata skolor. Hundratusentals barn mellan 7 och 15 år saknar grundläggande utbildning; antingen har de aldrig varit inskrivna eller så har föräldrarna avbrutit deras skolgång i förtid. Nästan 60 procent av dessa är flickor, endast 7 procent av flickorna går vidare till gymnasiet. Ansträngningar görs för att höja andelen flickor som får gå i skolan.

Vissa MR-organisationer pekar på den höga analfabetismen som ett av de största MR-problemen i Marocko. Åtgärder vidtas dock från myndigheterna. Inom ramen för det nationella utvecklingsinitiativet INDH läggs en särskild betoning på grundutbildning och innevarande decennium är utsett till utbildningsdecenniet. Många lokala enskilda organisationer är aktiva inom utbildningsområdet i samarbete med FN:s utvecklingsprogram (UNDP) och Världsbanken. Utbildning i MR-frågor för lärare och i gymnasieskolorna utförs både av enskilda organisationer och i statens regi men än så länge i liten omfattning.

13. Rätten till en tillfredsställande levnadsstandard

Marocko klassas som nummer 126 av 177 länder på UNDP:s välfärdsindex (HDI) för 2007, vilket är en tillbakagång sedan förra året. Siffran bör jämföras med en 108:e plats – också en tillbakagång med tre platser från 2006 – för inkomst per person. Flertalet indikatorer är sämre i Marocko än i övriga Nordafrika eller arabvärlden (med undantag för Mauretanien), vilket dock bör ses i ljuset av att landet inte har några naturresurser i form av olja eller gas.

Socialt och ekonomiskt tyngs Marocko fortfarande av en rad problem trots omfattande program för utveckling och ett stort bistånd från främst EU. Fattigdomen är utbredd och ger inte vika. I början av 1990-talet klassades 13 procent av befolkningen som fattig. Idag är motsvarande siffra ca 15 procent. BNP per capita uppgår till ungefär 1 500 US-dollar. Minimilönen på 2 000 marockanska dirham per månad (knappt lika mycket i kronor) är bara strax över fattigdomsgränsen på 1 700 marockanska dirham för en familj om fem personer. Det gör att många med arbete är fast i en sårbar situation utan möjlighet att jobba sig ur fattigdomen.

De regionala obalanserna är mycket stora och på landsbygden saknar en överväldigande majoritet tillgång till grundläggande faciliteter som rent vatten och enkel hälsovård. Däremot har stora ansträngningar gjorts för att bygga ut elnätet. Ungefär 15 procent av befolkningen bor i undermåliga bostäder utan tillgång till vatten och sanitet. Även här görs ansträngningar för att minska slumområdena. Klyftorna mellan de rikaste och de fattigaste är enorma, någon fördelningsspolitik i egentlig mening finns inte. Många basvaror är dock subventionerade av staten. Regeringen överväger nu åtgärder för att bättre kunna rikta subventionerna till de mest behövande.

Kungens nationella utvecklingsinitiativ från 2005, INDH, syftar till att på allvar bekämpa fattigdomen. Till detta ändamål kommer 10 miljarder marockanska dirham (cirka 8,5 miljarder svenska kronor) att användas under fem år. Staten kommer att stå för 60 procent, regioner/kommuner 20 procent och internationella biståndsgivare, bland annat EU, för de återstående 20 procenten. Initiativet, som administreras av inrikesministeriet, är ambitiöst, men det är inte troligt att INDH kommer att ha en avgörande effekt på de allvarliga socioekonomiska problemen.

OLIKA GRUPPERS ÅTNJUTANDE AV DE MÄNSKLIGA RÄTTIGHETERNA

14. Kvinnors rättigheter

Marocko är ett tydligt patriarkaliskt samhälle även om kvinnan legalt sett har en bättre situation än i flera grannländer. En positiv utveckling under senare år är att frågan om kvinnans ställning ges en uppmärksamhet den inte hade tidigare. I media, i den politiska debatten och i det civila samhället förs kampanjer för jämställdhet. Arbetet bedrivs fortfarande främst av en begränsad elit av välutbildade och urbaniserade kvinnor och kan därför inte sägas vara en massrörelse, men i takt med att kvinnliga förebilder lyfts fram finns hoppet om en bredare samsyn. En viktig symbol är att kungens gemål Lalla Salma har en aktiv företrädarroll under egen titel (Lalla – prinsessa), eget namn och mycket modern klädsel, till skillnad från sin svärmor, som benämndes "prinsmodern" och ytterst sällan förekom i officiella sammanhang. Andra viktiga förebilder – ministrar, företagsledare, idrottsstjärnor – finns också.

År 2004 infördes en ny familjelagstiftning, Moudawanan, som innebar en stor förändring på familjerättens område. En uppföljning som Justitieministeriet har utfört i syfte att skynda på genomförandet av lagen, visar dock att de nya bestämmelserna ännu inte riktigt följs som avsett. Vissa familjedomstolar beslutar om mer långtgående undantag från lagen än vad lagstiftarna avsett, till exempel genom att i alltför stor utsträckning tillåta flickor yngre än 18 år att ingå äktenskap eller möjliggöra månggifte.

Nästan samtliga socioekonomiska indikatorer pekar fortfarande på att de marockanska kvinnornas situation är sämre än männens med högre analfabetism, färre flickor inskrivna i skolan, färre kvinnor med högre utbildning, lägre löneläge och sämre möjligheter att göra karriär. Kvinnors arvsrätt förblir endast hälften av männens. Icke-muslimska kvinnor har ingen arvsrätt efter sina (muslimska) män. Kvinnor är underrepresenterade på beslutande positioner både inom politik och näringsliv. Åtgärder för att stärka kvinnans ställning vidtas från statens sida, bland annat inom ramen för det nationella utvecklingsinitiativet INDH.

Hustrumisshandel uppges vara vanligt förekommande men anmäls sällan, eftersom detta uppfattas vara en privat fråga. Större uppmärksamhet har nyligen givits åt problemet. Familjeministeriet har tidigare i samarbete med andra myndigheter och FN:s utvecklingsfond för kvinnor (UNIFEM) bland annat öppnat en jourtelefon för kvinnor som utsatts för våld, men de fåtal skyddade boenden som finns drivs av enskilda organisationer. Även om lagstiftningen för att skydda kvinnor finns på plats är det långtifrån självklart

för en kvinna att anmäla sin man. Våld mot gravida kvinnor ska enligt lagen straffas extra hårt.

Våldtäkt eller sexuella övergrepp straffas också hårt enligt marockansk lag, men den sociala stigmatisering som följer av övergreppen gör att många offer inte anmäler. Likaså riskerar en kvinna som anmäler en våldtäkt att själv straffas för sexuella relationer utanför äktenskapet (ett brott som kan ge fängelse), eller för prostitution om hon inte kan uppfylla de mycket stränga beviskrav som finns vid en våldtäkt (i princip att det finns tillförlitliga vittnen). En våldtäktsman som gifter sig med den våldtagna slipper straff, något som ibland används av föräldrar som på så sätt anser sig rädda dotterns och familjens ära.

Hedersrelaterat våld tycks förekomma, men sällan så allvarligt som mord. Sexuella trakasserier (såväl fysiska som psykiska) kan straffas med fängelse eller böter. Det finns en stark stigmatisering av ogifta mödrar, åtminstone i delar av samhället. Detta leder till att många ogifta mödrar stöts bort av sina familjer. Många nyfödda barn överges.

Prostitution är förbjudet enligt lag men är vanligt förekommande i städerna och omfattar såväl män som kvinnor, minderåriga som vuxna. Myndigheterna har under året ingripit i fall som främst rört omyndiga pojkar. Koppleri leder sällan till åtal. Handel med kvinnor, där många marockanskor förs till Europa eller Mellanöstern, utgör ett problem. Marocko är även ett transitland för trafficking från övriga Afrika och Asien. Regeringen ser allvarligt på situationen och söker finna lösningar, men resurserna är bristfälliga. Det stöd som erbjuds offren är litet. Vissa enskilda organisationer arbetar med stöd till drabbade.

Genom en lagändring av medborgarskapslagstiftningen 2007 diskrimineras kvinnor inte längre. Numera kan marockanska kvinnor föra vidare medborgarskap till sina barn. En retroaktiv möjlighet att få marockanskt medborgarskap genom modern har också införts.

Preventivmedel är tillåtna. Abort är förbjudet men utförs både av kvalificerade läkare och av mindre nogräknade personer. En försiktig debatt om abortfrågan har inletts under året. Det finns inga uppgifter om att kvinnlig omskärelse skulle förekomma i Marocko.

15. Barnets rättigheter

Barnens situation i Marocko präglas av att landet är fattigt, med bristande skolgång och barnarbete som följd av detta. Många barn, enligt uppgift upp till 10 procent, registreras inte i folkbokföringen (främst flickor på landsbygden och barn som fötts utom äktenskapet) vilket gör att de senare i livet kan få svårt att bevisa sin identitet och ålder. Se under punkt 13 rörande skolutbildning.

Minimiåldern för arbete är 15 år, men drygt en halv miljon barn mellan sju och 14 år uppskattas arbeta, främst inom jordbruket och som hembiträden. Det är vanligt att barn (i regel flickor) i låg ålder arbetar som hemhjälp i utbyte mot mat och logi. Dessa *petites bonnes* tvingas ofta leva under mycket svåra villkor. Misshandel och sexuella övergrepp förekommer från arbetsgivarnas sida. Ett lagförslag har lagts fram för att förbjuda anställning av *petites bonnes* under 15 år. Antalet gatubarn, som ofta tvingas till prostitution, uppges öka. Hem för övergivna barn finns (oftast barn födda utom äktenskapet), men drivs nästan helt av enskilda organisationer med små resurser. Myndigheterna gör numera, efter påtryckningar från enskilda organisationer, ansträngningar för att gripa pedofiler (främst utländska turister).

Barnaga är tillåtet och förekommer också i skolorna, men allmänheten, media och myndigheter reagerar starkt på fall av grov misshandel av barn. Straffmyndighetsåldern inträder vid 12 år och sedan några år finns särskilda ungdomsfängelser för barn mellan 12 och 16. Barnsoldater förekommer inte. Barnens utsatta situation uppmärksammas och flera ministerier driver tillsammans med enskilda organisationer program för att förbättra situationen, men resurserna är mycket begränsade. Det nationella utvecklingsinitiativet INDH innehåller åtgärder för att förbättra barnens situation, särskilt för att stärka grundskoleutbildningen.

16. Rättigheter för personer som tillhör nationella, etniska, språkliga och religiösa minoriteter samt urfolk

Arabiska är det officiella språket i Marocko, men mellan 30-40 procent av befolkningen har någon av de tre berberdialekterna som modersmål. Under tiden efter självständigheten 1956 förnekades i viss mån det berbiska arvet eftersom det ansågs ha sina rötter i en förislamisk kultur. Berbiska namn på städer och byar arabiserades och undervisning på berberspråk (tamazigh) motarbetades. Under senare år detta förändrats. Ett kungligt institut för den berbiska kulturen har inrättats och ett särskilt skriftspråk för tamazigh har utvecklats. Undervisning i tamazigh sker i något hundratal skolor. Arabiskan och franskan dominerar fortfarande. (Se också under 8.)

Kristna och judar kan öppet utöva sin religion. Uppskattningsvis finns i Marocko ungefär 25 000 kristna och 5 000 judar. Kyrkor och synagogor finns, liksom särskilda judiska domstolar som dömer enligt särskild judisk familjerätt. Biblar kan säljas på samtliga språk utom arabiska.

17. Diskriminering på grund av sexuell läggning eller könsidentitet

Homosexuella handlingar är förbjudna enligt lag och straffas med böter upp till motsvarande 1 000 svenska kronor eller fängelse mellan sex månader och tre år. I praktiken finns en tolerans i samhället under förutsättning att man iakttar diskretion. Såväl utländska som marockanska personer lever i homosexuella relationer i Marocko, åtminstone i de större städerna. I delar av samhället finns dock en stark stigmatisering kring homo-, bi- och transpersoner. Det finns inte några uppgifter om någon aktiv förföljelse från myndigheternas sida gentemot homosexuella. De personer som har lagförts för homosexualitet de senaste åren är nästan uteslutande personer som har gjort sig skyldiga till övergrepp på barn eller som har anlitat minderåriga prostituerade. Islamistiska krafter har dock förföljt homosexuella.

Under hösten 2007 skedde upplopp i staden Ksar el-Kebir till följd av påståenden, bland annat i samband med predikningar i moskéerna, om att en privat fest skulle ha varit ett homosexuellt bröllop. Personer som närvarade vid festen har utan bevis dömts till fängelsestraff för ”perverterade handlingar”, medan personer ur den upphetsade folkmassan endast greps tillfälligt. Även i andra sammanhang har homosexuella förföljts.

18. Flyktingars rättigheter

Under året har ett avtal mellan Marocko och UNHCR om kontoret i Rabat äntligen kunnat slutas. Marocko har ratificerat 1951 års flyktingkonvention och 1967 års protokoll. Någon nationell asylprocedur, som stadgas i ett kungligt dekret från 1957, finns dock inte. FN:s flyktingkommissariat (UNHCR) har i stället gjort bedömningar rörande flyktingstatus. Sedan 2005 har de marockanska myndigheterna slutat att ge tillfälliga uppehållstillstånd till asylsökanden. Asylsökande och flyktingar från Afrika söder om Sahara betraktas därför som illegala invandrare som borde ha sökt asyl i sina ursprungsländer. De marockanska myndigheterna tolererar att personer som givits flyktingstatus av UNHCR vistas tillfälligt i landet, men de får inga uppehållstillstånd. Principen att ingen får återsändas till ett område där han eller hon har välgrundad fruktan för att råka ut för förföljelse eller omänsklig behandling, tillämpas. Relativt få flyktingar söker fristad i landet. Marocko är framför allt ett transitland för tusentals personer från söder om Sahara, som – liksom många marockaner – försöker ta sig till Europa i jakt på ett bättre liv. Många av dem befinner sig illegalt i Marocko under kortare eller längre tid och har på senare år kommit att utgöra ett allt större socialt problem.

Strömmen av flyktingar har dock de senare åren i större utsträckning utvecklats till att gå från Västsahara och Mauretanien till Kanarieöarna, snarare än via de spanska enklaverna Ceuta och Melilla. Marocko engagerade sig i frågan genom att i juli 2006 anordna en EU-Afrika-konferens om migration och utveckling. Förhandlingar mellan EU och Marocko förs kring ett återtagandeavtal.

Marocko erkänner inte något återtagandeansvar i fråga om tredjelandsmedborgare. EU ger betydande bistånd för att stärka Marockos gränskontroller.

19. Funktionshindrades rättigheter

Antalet funktionshindrade i Marocko uppskattas enligt officiell statistik till cirka 1,5 miljoner eller 5 procent av befolkningen, andra beräkningar pekar på att antalet kan vara så högt som 3 miljoner. Situationen för dem med ett eller flera funktionshinder är svår. Trots statliga försök att i högre grad integrera funktionshindrade i samhället beror de funktionshindrades situation i hög grad på privata initiativ. Tidigare tabun kring funktionshindrade tycks vara på väg att försvinna och deras situation uppmärksammas numera i media. Ett fåtal dagcentra och skolor för fysiskt funktionshindrade finns i några av de större städerna men dessa får ännu inget statligt stöd utan är helt finansierade av medel från föreningar och donationer från företag och privatpersoner.

ÖVRIGT

20. Frivilligorganisationers arbete för mänskliga rättigheter

En öppen dialog mellan frivilligorganisationerna och statliga myndigheter förekommer och ökar i omfattning. Människorättsorganisationerna uppger att de kan bedriva sitt arbete fritt, även om det förekommer att demonstrationer inte ges tillstånd. Se även under punkt 8. Uppmärksamheten för människorättsorganisationernas arbete i media är stor och en fri och öppen debatt om mänskliga rättigheter pågår ständigt. De viktigaste organisationerna är: *Association Marocaine des Droits de l'Homme* (AMDH) grundad 1979 och *Organisation Marocaine des Droits Humains* (OMDH) grundad 1988. Ytterligare två enskilda organisationer bildades 1999; *Forum Marocain de vérité et justice* (FVJ) av offer för försvinnanden samt efterlevande familjemedlemmar, samt organisationen *Observatoire Marocain des Prisons* (OMP) av bland annat jurister, journalister och tidigare fångar för att tillvarata fångars rättigheter. Amnesty International etablerade sig 1998 i Marocko och har nu flera kontor runt om i landet. Även Transparency International finns i Marocko.

Situationen är annorlunda i Västsahara, se rapport om mänskliga rättigheter i Västsahara 2007.

21. Internationella och svenska insatser på området mänskliga rättigheter

Inom ramen för associationsavtalet mellan EU och Marocko förs en regelbunden dialog om de mänskliga rättigheterna bland annat i en särskild

kommitté. Marocko är det land i Mellanöstern- och Nordafrika-regionen, med vilket ett sådant arbete har hunnit längst. Som en del av grannskapspolitiken (ENP) stöder EU också ett stort antal projekt i Marocko till stöd för mänskliga rättigheter. Stöd ges bland annat till översyn av brottslagstiftningen, den nationella planen för mänskliga rättigheter och till uppföljningen av IER:s arbete. Andra, mer traditionella, biståndsprojekt bidrar till att stärka åtnjutandet av de ekonomiska och sociala rättigheterna. Ett centrum för dokumentation och utbildning har inrättats med stöd av FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter, OHCHR. Centret har inlett ett samarbete med Raoul Wallenberg-institutet. Sverige, via Sida, har också bidragit till utbildning av domare om mänskliga rättigheter samt till en studie om rättssystemen i de södra och östra Medelhavsländerna.